

Wpływ zamożności na postawy interpersonalne i spostrzeganie osób – punkt widzenia młodzieży i wczesnych dorosłych

Artur Mikiewicz*

Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń

INFLUENCE OF MATERIAL WEALTH ON PEOPLE'S INTERPERSONAL ATTITUDES AND PERCEPTION OF OTHERS

The paper presents the results of two studies investigating the influence of material wealth on the perception of others and interpersonal attitudes. In the experiment students were asked to evaluate rich people in several aspects and it turned out that the subjects' perception of and the attitude towards the rich were negative. Subjects disliked and disrespected rich people, found them immoral, selfish and harmful to others (study 1). Moreover, the relation between wealth and liking was mediated by the perception of the rich as harmful to others. And the relation between wealth and respect was mediated by beliefs concerning rich people's immorality (study 2). Therefore, the findings show the tendency to delegitimize material wealth.

Key words: wealth, perception, attitude, liking, respect, delegitimization

We współczesnym świecie wiele uwagi przywiązuje się do zamożności poszczególnych krajów, mierzonej różnymi wskaźnikami ekonomicznymi – ze wzrostem gospodarczym na czele. Psychologowie zajmują się zamożnością głównie na poziomie grup społecznych oraz jednostek, badając na przykład relacje między bogactwem a szczęściem (por. np. Howell i Howell, 2008; Diener, Ng, Harter i Arora, 2010; Czapiński, 2010), wyborem partnera związku (Wojciszke, Baryła i Downar, 2002), autostereotypizacją (Major, 1994; Pelham i Hetts, 2001) czy legitymizacją porządku społecznego (por. Jost, Banaji i Nosek, 2004; przegląd w Jost i Hunyady, 2005). Jedną z ciekawszych kwestii, pojawiających się na gruncie psychologii poznania społecznego, jest pytanie o wpływ zamożności na postawy interpersonalne i spostrzeganie osób. Według zrealizowanego w latach dziewięćdziesiątych Międzynarodowego Projektu Sprawiedliwości Społecznej, Polacy uważali, że zamożność osiąga się dzięki nieuczciwości (75% badanych) i korupcji (71% badanych), (Cichomski, Kozek, Morawski i Morawski, 2001). Ponadto badania przeprowadzone przez Górnik-Durose wykazały, że po transformacji ustrojowej w Polsce, młodzi Polacy prezentowali negatywne ustosunkowanie wobec bogatych (Górnik-Durose, 1999).

Teoria usprawiedliwiania systemu (Jost i Banaji, 1994) postuluje ogólną skłonność ludzi do legitymizowa-

nia politycznego i ekonomicznego porządku społecznego (w tym także zamożności). Tymczasem prowadzone przez Wojciszke i współpracowników badania pokazały, że bogactwo materialne bywa w Polsce delegitymizowane (Mikiewicz i Wojciszke, 2007), co wpisuje się w szersze zjawisko, jakim jest delegitymizacja systemu społecznego, przejawiająca się między innymi wiarą w niesprawiedliwość świata społecznego czy przekonaniem, że życie jest grą o sumie zerowej (por. np. Wojciszke i Dowhlyuk, 2006; Wojciszke, 2007; Wojciszke, Baryła i Różycka, 2009; Cichocka i Jost, 2014). Większość badań pokazujących akceptację społecznego i ekonomicznego *status quo* pochodzi z krajów tzw. dojrzałych demokracji, głównie z USA (Jost, Banaji i Nosek, 2004). Tymczasem w Polsce, gdzie doświadczenie demokracji nie jest tak ugruntowane, jak w bogatych krajach zachodnich i USA, można spodziewać się mniejszej motywacji do usprawiedliwiania systemu, szczególnie w wymiarze ekonomicznym. Efekt ten może mieć podłoże w nierównościach materialnych, charakterystycznych dla gospodarki kapitalistycznej, co wpisuje się w szerszy mechanizm nierówności społecznych oraz porównań społecznych między ludźmi. Model Utrzymywania Samooceny A. Tessera (1988) pokazuje na przykład, że porównywanie się do lepszych od siebie, może zagrażać samoocenie osób dokonujących tzw. porównań społecznych „w górę”. Fenomen wydaje się analogiczny w przypadku porównań w zakresie bogactwa, co może skłaniać ludzi do produkowania racjonalizacji i negatywnego wartościowania ludzi zamożnych.

* Korespondencję dotyczącą artykułu można kierować na adres: Artur Mikiewicz, Wydział Nauk Pedagogicznych, Katedra Psychologii, ul. Gagarina 9, 87-100 Toruń. amiki@umk.pl

Wyjaśniając zjawisko bogactwa z perspektywy Teorii Sprawczości – Wspólnotowości (Wojciszke i Baryła, 2010; Wojciszke, 2010), można się spodziewać, że oceny bogatych będą się różnić w zależności od wymiarów spostrzegania, jakimi są kompetencja i moralność (por. np. Mikiewicz, Wojciszke i Baryła, 2014). Kompetencja osób bogatych rzadko bywa kwestionowana, ponieważ nieudacznicy prawdopodobnie nie zdobyliby fortuny. W wątpliwość poddaje się natomiast uczciwość tych osób, przypisując im często inne negatywne cechy moralne (sprytna kradzież jest przykładem zachowania niemoralnego, lecz kompetentnego).

Artykuł przedstawia dwa badania dotyczące spostrzegania oraz ustosunkowania osób młodych wobec zamożnych. Wybór grupy podyktowany był chęcią sprawdzenia, czy młodzi ludzie, którzy urodzili się już w nowym systemie społeczno-politycznym, będą inaczej niż dorośli, starsi od nich Polacy, odnosić się do bogactwa z akceptacją i podziwem, czy z obojętnością, a może, podobnie, jak oni, z podejrzliwością i odrzuceniem. Uzyskane Wyniki pokazują szereg interesujących zależności między bogactwem materialnym a postawami i spostrzeżeniami oraz odpowiadają na pytanie o źródła tych zależności.

BADANIE 1

Badanie pierwsze miało na celu sprawdzenie hipotezy, że postawa wobec innej osoby będzie zależała od jej sprawczości, wspólnotowości oraz, przede wszystkim, od jej zamożności. Do oceny wybrano przedstawicieli zawodu nauczyciela, z którym uczniowie w szkole mają stały kontakt. Od nauczycieli oczekuje się wysokiej sprawczości (powinien być ekspertem w swojej dziedzinie, skutecznie przekazywać wiedzę i umiejętności) oraz wysokiej wspólnotowości (powinien być wrażliwy i troszczyć się o dobro uczniów) (Mikiewicz, 2013). Trzecią zmienną był poziom zamożności nauczyciela. Wiele osób żywi przekonanie, że nauczyciele otrzymują skromne uposażenie, co nie do końca jest prawdą, jeśli weźmie się pod uwagę wymierną liczbę godzin i dni, jakie przepracowują w danym roku szkolnym (dwudziestogodzinny tydzień pracy, płatne wakacje, ferie i przerwy świąteczne). Interesujące zatem było sprawdzenie, w jaki sposób uczniowie będą oceniać zamożność nauczycieli, mając na uwadze powyższy fakt.

METODA

Uczestnicy badania

W badaniu wzięło udział 122 uczniów jednego z najlepszych toruńskich liceów (63 kobiety i 59 mężczyzn w przedziale wiekowym od 16 do 20 lat; $M = 17.33$ lat).

Procedura i miary

Badani czytali „pochodzący z gazety” opis typowego nauczyciela, który był przedstawiony jako sprawczy/niesprawczy, wspólnotowy/niewspólnotowy i zamożny/niezamożny.

Operacjonalizacja zmiennych niezależnych.

Sprawczość. Nauczyciel sprawczy/niesprawczy posiadał wysokie/niskie kompetencje merytoryczne i przywódcze. Dbał/nie dbał o własny rozwój zawodowy oraz dążył/nie dążył do osiągnięć. Był skuteczny/nieskuteczny w działaniu. Wspólnotowość. Nauczyciel wspólnotowy/niewspólnotowy troszczył/nie troszczył się o uczniów. Poświęcał/nie poświęcał im dużo czasu i był sprawiedliwy/niesprawiedliwy.

Zamożność. Nauczyciel zamożny posiadał duży dom, dwa samochody i domek letniskowy oraz znaczne oszczędności finansowe na kontach bankowych, a na wakacje wyjeżdżał w egzotyczne zakątki świata. Nauczyciel niezamożny prowadził skromne życie. Posiadał małe mieszkanie na kredyt, używany samochód, a wakacje spędzał w kraju. Powyższa operacjonalizacja okazywała się trafna w przypadku innych badań (Mikiewicz, 2006).

Zmienne zależne. Badani dokonywali rozmaitych ocen spostrzeganego bohatera: ogólna postawa i znaczenie dla szkoły na skali od -3 (negatywna) do 3 (pozytywna), predyspozycje na dyrektora na skali od 0 do 100%, oraz spostrzeganą sprawczość ($\alpha = .79$), wspólnotowość ($\alpha = .96$), moralność ($\alpha = .84$), sprawność ($\alpha = .81$), lubienie ($\alpha = .91$), respekt ($\alpha = .92$), dbanie o swój interes ($\alpha = .82$) i szkodzenie innym ($\alpha = .78$) na skali od 1 do 7. Dodatkowo badani wypełniali kwestionariusz opinii o świecie społecznym mierzącym następujące przekonania: wiara w niesprawiedliwość świata społecznego, wiara, że życie jest grą o sumie zerowej, legitymizacja systemu. Poprzednie badania własne w zakresie postaw pokazywały istotne znaczenie tych zmiennych (Mikiewicz, 2006).

WYNIKI

Miara postawy została poddana analizie wariancji w układzie 2 (sprawczość) \times 2 (wspólnotowość) \times 2 (zamożność). Analiza wykazała trzy istotne statystycznie efekty główne i nie wykazała interakcji. Postawa była bardziej pozytywna w warunkach wysokiej ($M = .73$) niż niskiej sprawczości ($M = -.75$), $F(1, 114) = 44.46$, $p < .001$, $\eta^2 = .28$ oraz w warunkach wysokiej ($M = 131$) niż niskiej ($M = -1.33$) wspólnotowości spostrzeganego bohatera $F(1, 114) = 141.11$, $p < .0001$, $\eta^2 = .55$. Interesujący efekt główny pojawił się w przypadku zamożności spostrzeganego nauczyciela. Badani wykazywali bardziej pozytywną postawę wobec niezamożnego nauczyciela ($M = .22$) w porównaniu z zamożnym ($M = -.24$), $F(1, 114) = 4.36$, $p < .039$, $\eta^2 = .04$.

W ramach postawy można wyróżnić dwie, najczęściej skorelowane dodatnio, lecz odmienne jeśli chodzi o wyznaczniki, reakcje afektywne wobec tego samego człowieka – lubienie i respekt (Wojciszke, 2002; por. też, Mikiewicz, 2006; Wojciszke, Abele i Baryła, 2009). Te dwie reakcje zostały poddane analizie wariancji w takim samym, jak poprzednio układzie. Analiza wykazała sze-

reg efektów głównych (dotyczących zarówno postaw, jak i spostrzeżeń), które zawiera Tabela 1. Z racji podejmowanego w tym artykule tematu interpretacje odnoszić się będą głównie do wpływu zamożności na postawy i spostrzeżenia.

2004). Interakcje między zmienną niezależną zamożności a zmiennymi moderującymi w postaci przekonań o świecie społecznym okazały się w większości granicznie istotne, dlatego nie będą przedstawiane w dalszej części tekstu. Niezależnie od tego, warto wspomnieć, że duża

Tabela 1
Efekty główne sprawczości, wspólnotowości i zamożności – analizy wariancji

Miara	Sprawczość				Wspólnotowość				Zamożność			
	Mn	Mw	F	η^2	Mn	Mw	F	η^2	Mn	Mw	F	η^2
Lubienie	2.89	2.87	.010	.000	1.63	4.13	194.55***	.631	3.12	2.64	7.25**	.060
Respekt	2.78	3.91	34.03***	.230	2.28	4.42	122.80***	.519	3.57	3.13	5.16*	.043
Moralność	4.24	4.23	.0	.000	3.39	5.08	85.27***	.428	4.48	3.99	6.95**	.057
Kompetencja	2.73	5.05	141.28***	.553	3.51	4.27	15.23***	.118	4.01	3.77	1.61	.014
Własny interes	4.21	4.40	1.33	.012	5.34	3.27	162.27***	.587	3.56	5.05	83.33***	.422
Szkodzenie innym	3.82	3.72	.35	.003	5.03	2.50	231.77***	.670	3.51	4.02	9.17**	.074

Przy sprawczości czynnik Mn niska oznacza grupę reagującą na bohatera o niskiej sprawczości, M w wysoka oznacza grupę reagującą na bohatera o wysokiej sprawczości. Przy wspólnotowości czynnik M niska oznacza grupę reagującą na bohatera o niskiej wspólnotowości, M_{wysoka} oznacza grupę reagującą na bohatera o wysokiej wspólnotowości. Przy zamożności M niska oznacza grupę reagującą na bohatera biednego, M_{wysoka} oznacza grupę reagującą na bohatera bogatego.
* $p < .05$. ** $p < .01$. *** $p < .001$.

Jak widać w Tabeli 1 badani darzyli wyższym poziomem sympatii niezamożnego bohatera ($M=3.12$) w porównaniu z zamożnym ($M=2.64$), $F(1, 114) = 7.25$, $p < .008$, $\eta^2 = .06$. Ponadto zamożnego uważali za mniej moralnego, kierującego się wyłącznie swoim interesem oraz szkodzącego innym ludziom (por. Tabela 1). Negatywna postawa wobec zamożnego wskazuje wyraźnie na delegitymizację bogactwa. Badani uczniowie wykazywali odmienne oceny spostrzeganego bohatera w odniesieniu do jego sprawczości i wspólnotowości. Sprawczego nauczyciela uznawali za fachowca i darzyli respektem. Wspólnotowego lubili, darzyli respektem, uznawali za kompetentnego, moralnego, który służy ich interesom jako uczniów. Ponadto niewspólnotowy nauczyciel uznawany był za szkodliwego (por. Tabela 1). Z tych ocen wyłania się wyraźny portret nauczyciela: jest to ktoś, kto powinien być przede wszystkim wspólnotowy i posiadać wysoki poziom sprawczości. Jednocześnie nauczycielom odmawia się wysokiego poziomu zamożności – ten generuje negatywne spostrzeżenia i oceny.

Następnie sprawdzana była hipoteza mówiąca o tym, że wpływ zamożności nauczyciela na postawę wobec niego, wybór na dyrektora, pożytek dla szkoły, jego lubienie, respekt i moralność jest moderowany przekonaniem na temat świata społecznego. Tak w istocie było w odniesieniu do kilku zmiennych zależnych, kiedy zastosowana została procedura zaproponowana przez klasyków statystycznego ujęcia moderacji (Baron i Kenny, 1986). Jednak przyjętym we współczesnych badaniach psychologicznych podstawowym modelem statystycznym moderacji jest model regresji wielokrotnej (por. np. Wojciszke,

grupa badanych prezentowała negatywne przekonania dotyczące rzeczywistości społecznej: blisko 60% licealistów wierzyło w niesprawiedliwość świata społecznego, 51% w grę – że życie jest grą o sumie zerowej, a tylko nieco ponad 44% legitymizowało istniejący porządek społeczny.

BADANIE 2

Celem drugiego badania było potwierdzenie opisanego w pierwszym badaniu wpływu sprawczości, wspólnotowości i zamożności na oceny spostrzeganych osób, a przede wszystkim, odpowiedź na pytanie, skąd owe ustosunkowania się biorą. Do oceny wybrano profesorów, ze względu na częste interakcje studentów z przedstawicielami tej grupy zawodowej oraz, w celach kontrolnych, lekarzy, z którymi młodzi ludzie mają stosunkowo rzadki kontakt.

METODA

Uczestnicy badania

W badaniu wzięło udział 207 studentów różnych kierunków UMK w Toruniu (147 kobiet i 60 mężczyzn w przedziale wiekowym od 19 do 27 lat; $M=21.24$ lata).

Procedura i miary

Badani czytali „pochodzący z gazety” opis typowego profesora lub lekarza, który był przedstawiony jako kompetentny/niekompetentny i zamożny/niezamożny.

Operacjonalizacja zmiennych niezależnych.

Rola. Bohater był profesorem publicznego uniwersytetu lub lekarzem pracującym w publicznym szpitalu.

Kompetencja. Bohater kompetentny/niekompetentny był/nie był fachowcem w swojej dziedzinie. Publikował/nie publikował tekstów w renomowanych czasopismach naukowych. Brał/nie brał udziału w międzynarodowych konferencjach. Był/nie był wielokrotnie nagradzany przez właściwego ministra.

Zamożność. Operacjonalizacja zamożności była podobna do tej z badania pierwszego.

Zmienne zależne. Badani dokonywali rozmaitych ocen spostrzeganego bohatera: ogólna postawa na skali od -3 (negatywna) do 3 (pozytywna), spostrzegana sprawczość ($\alpha=.81$), wspólnotowość ($\alpha=.78$), moralność ($\alpha=.76$), sprawność ($\alpha=.87$) lubienie ($\alpha=.86$), respekt ($\alpha=.90$), dbanie o swój interes ($\alpha=.82$) i szkoderstwo innym ($\alpha=.71$) na skali od 1 do 7.

WYNIKI

SPOSTRZEGANIE ZAMOŻNOŚCI.

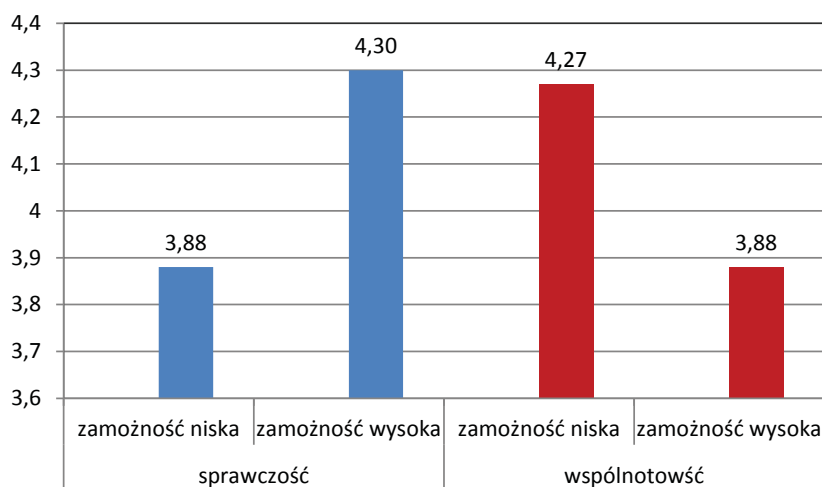
Miara sprawczości została poddana analizie wariancji w układzie 2 (rola) \times 2 (kompetencja) \times 2 (zamożność). Analiza nie wykazała istotnego efektu głównego roli $F < 1$. Nieistotne także okazały się efekty interakcji roli z kompetencją i zamożnością. Czynniki roli nie będzie dalej prezentowany, ponieważ nie miał znaczenia w przeprowadzonych analizach. Analiza wykazała natomiast istotny statystycznie efekt główny zamożności oznaczający przypisywanie wyższego poziomu sprawczości bohaterowi zamożnemu ($M=4.30$) w porównaniu z niezamożnym ($M=3.88$)

nym ($M=3.88$), $F(1, 194) = 10.34, p < .002, \eta^2 = .05$. (por. Rycina 1). Wynik ten zgodny jest z przekonaniem, że do osiągnięcia sukcesu materialnego niezbędny jest wysoki poziom sprawczości rozumianej jako sprawne działanie, orientacja na cele i zadania, realizacja własnych celów, ekspansja ja, koncentracja na sobie, dominacja, wysoka motywacja osiągnąć i niezależność (operacjonalizacja sprawczości por. Abele, Uchroński, Suitner i Wojciszke, 2008).

Podobnie miara wspólnotowości została poddana analizie wariancji w takim samym, jak dla sprawczości układzie. Analiza wykazała istotny statystycznie efekt główny zamożności oznaczający przypisywanie niższego poziomu wspólnotowości bohaterowi zamożnemu ($M=3.88$) w porównaniu z niezamożnym ($M=4.27$), $F(1, 195) = 10.99, p < .001, \eta^2 = .05$. Jak przedstawia Rycina 1, bohaterowi zamożnemu badani odmawiali cech wspólnotowych, takich jak nastawienie na relacje społeczne (z jednostkami i grupami), dobroć, opieka, zrozumienie innych, sprawiedliwy podział dóbr, troska o innych i współpraca, afiliacja i dążenie do bliskości (operacjonalizacja wspólnotowości por. Abele i in., 2008).

POSTAWY WOBEC ZAMOŻNYCH

Miara lubienia została poddana analizie wariancji w układzie 2 (rola) \times 2 (kompetencja) \times 2 (zamożność). Analiza wykazała istotny statystycznie efekt główny zamożności oznaczający mniejsze lubienie bohatera zamożnego ($M=3.34$) w porównaniu z niezamożnym ($M=3.94$), $F(1, 197) = 13.21, p < .0001, \eta^2 = .06$. W celu znalezienia odpowiedzi na pytanie o źródło antypatii w stosunku do osób zamożnych, wykonana została analiza mediacji w modelu regresji, z zastosowaniem kolejnych kroków opisanych przez Kenny'ego i współpracowników (Baron i Kenny,

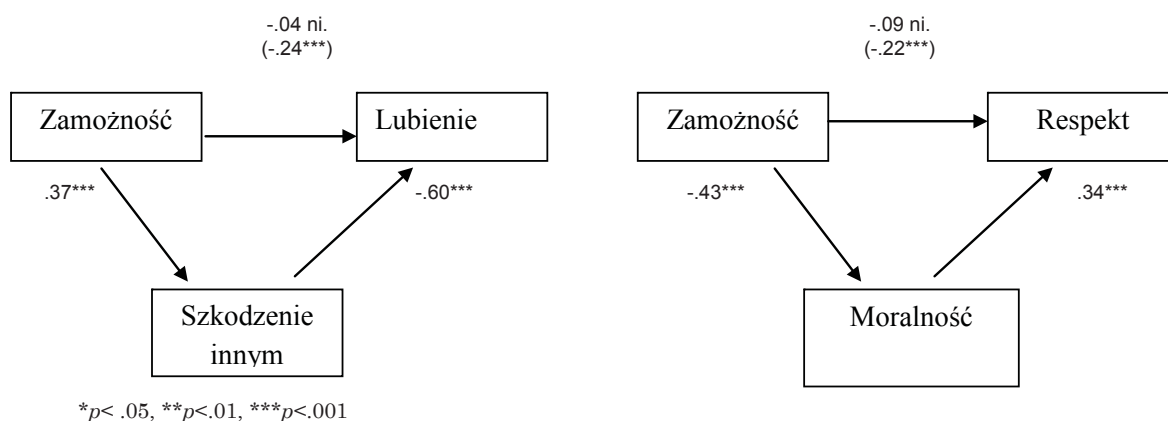

Ryc. 1. Wpływ zamożności na spostrzeganą sprawczość i wspólnotowość spostrzeganego bohatera (analiza wariancji): legitymizacja zamożności na wymiarze sprawczym i delegitymizacja na wymiarze wspólnotowym

1986; Kenny, Kashy i Bolger, 1998). Jak widać na Rycinie 2 (lewa strona), zależność między zamożnością a lubieniem była całkowicie zapośredniczona przekonaniem, że osoba zamożna szkodzi innym ludziom i dlatego nie zasługuje na sympatię (ujemny i istotny statystycznie współczynnik regresji z zamożnością jako predyktorem i lubieniem jako zmienną zależną przestawał być istotny po wprowadzeniu szkodenia innym jako mediatora).

Podobnie miara respektu została poddana analizie wariacji w takim samym, co poprzednio układzie. Analiza wykazała istotny statystycznie efekt główny zamożności oznaczający mniejszy respekt dla bohatera zamożnego ($M=3.96$) w porównaniu z niezamożnym ($M=4.53$), $F(1, 197) = 14.95$, $p < .0001$, $\eta^2 = .07$. Wynik ten niezgodny jest z założeniem, iż bogactwo, którego zdobycie wymaga dużej sprawczości, powinno prowadzić do respektu (dane na temat zależności między sprawczością a respektem por. Wojciszke, Baryła i Różycka, 2009). W celu wyjaśnienia

wo uznawali za niemoralnego, kierującego się wyłącznie własnym interesem i szkodliwego dla innych (badanie 1). Ujemne zależności między zamożnością a lubieniem i respektem wynikały całkowicie z przypisywania osobom bogatym szkodenia innym ludziom w przypadku lubienia i braku moralności w przypadku respektu (badanie 2). Mamy więc do czynienia ze zjawiskiem delegitymizacji zamożności. W Polsce – kraju będącego na dorobku, wciąż jest dużo osób, które doświadczają niedostatku materialnego. Osoby te, skonfrontowane z zamożnością innych, nielicznych jednostek, wartościują je negatywnie. Te delegitymizujące przekonania i postawy są częścią szerszego zjawiska, jakim jest delegitymizacja systemu społecznego (Wojciszke, 2007). W Polsce, inaczej niż w krajach dojrzałych demokracji (por. Jost i Banaji, 1994), nie ukształtowały się tendencje do usprawiedliwiania społecznego, a przede wszystkim ekonomicznego *status quo*.

Ryc. 2. Spozstrzegane szkodenie innym jako mediator wpływu zamożności na lubienie (lewa strona rysunku) i spozstrzegana moralność jako mediator wpływu zamożności na respekt (prawa strona rycin).

źródła mniejszego respektu do osoby zamożnej, wykonana została analiza mediacji w modelu regresji. Jak widać na Rycinie 2 (prawa strona), zależność między zamożnością a respektem była całkowicie zapośredniczona przekonaniem o braku moralności osoby zamożnej (ujemny i istotny statystycznie współczynnik regresji z zamożnością jako predyktorem i respektem jako zmienną zależną przestawał być istotny po wprowadzeniu moralności jako mediatora).

PODSUMOWANIE I DYSKUSJA OGÓLNA

Wyniki przedstawionych dwóch badań okazały się spójne. Zarówno postawy wobec osób zamożnych, jak i ich spostrzeganie okazały się negatywne. Badani wykazywali niekorzystną postawę ogólną oraz ujemne reakcje afektywne w ramach tej samej postawy – nielubienie i brak respektu do zamożnego bohatera, którego dodatko-

Z zaprezentowanych wyników badań wynika ponadto, że w Polsce bogactwo bywa legitymizowane wyłącznie na wymiarze sprawczości – zamożnemu bohaterowi badani przypisywali wysoki poziom sprawczości – istotnie wyższy niż niezamożnemu. Inaczej działało się na wymiarze wspólnotowości, na którym badani delegitymizowali zamożność, odmawiając zamożnemu bohaterowi wspólnotowości. Wynik ten jest podobny do zależności, które zostały stwierdzone dla statusu. Status był legitymizowany na wymiarze sprawności, a delegitymizowany na wymiarze moralności (Mikiewicz i in., 2014).

Badania pokazały wyraźnie, że nawet młodzi ludzie – licealiści i studenci negatywnie oceniają osoby zamożne. Mimo tego, że coraz większa liczba rodzin w Polsce odczuwa poprawę własnej sytuacji życiowej (Czapiński, 2015), młodzi ludzie, podobnie jak starsi, nadal żywią wiele negatywnych emocji i sądów na temat bogatych. Prawdopodobne jest, że tendencja ta związana jest

z nierówną dystrybucją bogactwa wśród Polaków oraz dużo niższym poziomem zamożności naszego kraju w porównaniu z bogatymi krajami Europy zachodniej i USA.

LITERATURA

- Abele, A.E., Uchronski, M., Suitner, C., Wojciszke, B. (2008). Towards an operationalization of the fundamental dimensions of agency and communion: Trait content ratings in five countries considering valence and frequency of word occurrence. *European Journal of Social Psychology*, 38, 1202-1217.
- Baron, R.M., Kenny, D.A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1173-1182.
- Cichocka, A., Jost, J. (2014). Stripped of illusions? Exploring system justification processes in capitalist and post-Communist societies. *International Journal of Psychology*, 49, 1, 6-29.
- Cichomski, B., Kozek, W., Morawski, P., Morawski, W. (2001). *Sprawiedliwość społeczna: Polska lat dziewięćdziesiątych [Social justice: Poland in the 1990s]*. Warszawa: Scholar.
- Czapiński, J. (2010). Ekonomia szczęścia i psychologia bogactwa. *Nauka*, 1, 51-88.
- Czapiński, J. (2015). Diagnostyka społeczna.
- Diener, E., Ng, W., Harter, J., Arora, R. (2010). Wealth and happiness across the world: Material prosperity predicts life evaluation, whereas psychosocial prosperity predicts positive feeling. *Journal of Personality and Social Psychology*, 99, 1, 52-61.
- Górnik-Durose, M. (1999). Dominant social representation or bitter personal experience: Perception of the poor and the rich by Polish teenagers. *Polish Psychological Bulletin*, 3, 167-181.
- Howell, R.T., Colleen J. Howell, C.J. (2008). The relation of economic status to subjective well-being in developing countries: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 134, 4, 536-560.
- Jost, J.T., Banaji, M.R. (1994). The role of stereotyping in system-justification and the production of false consciousness. *British Journal of Social Psychology*, 33, 1-27.
- Jost, J.T., Banaji, M.R., Nosek, B.A. (2004). A decade of system justification theory: Accumulated evidence of conscious and unconscious bolstering of the status quo. *Political Psychology*, 25, 881-920.
- Jost, J.T., Hunyady, O. (2005). Antecedents and consequences of system-justifying ideologies. *Current Directions in Psychological Science*, 14, 260-265.
- Kenny, D.A., Kashy, D., Bolger, N. (1998). Data analysis in social psychology. W: D. Gilbert, S., Fiske, G. Lindzey (red.), *Handbook of social psychology* (4 wyd., s. 233-265). New York: McGraw-Hill.
- Major, B. (1994). From social inequality to personal entitlement: The role of social comparisons, legitimacy appraisals, and group memberships. *Advances in Experimental Social Psychology*, 26, 293-355.
- Mikiewicz, A. (2006). *Lubienie i respekt jako dwa wymiary postaw interpersonalnych*. Nie opublikowana rozprawa doktorska. Warszawa: IPPAN.
- Mikiewicz, A. (2013). Spostrzegana przez uczniów sprawczość i wspólnotowość nauczycieli. *Czasopismo Psychologiczne*, 19, 2, 273-279.
- Mikiewicz, A., Wojciszke, B. (2007). Delegitymizacja bogactwa materialnego. *Czasopismo Psychologiczne*, 13, 2, 101-108.
- Mikiewicz, A., Szewczyk, A., Wojciszke, B. (2006). Uwarunkowania lubienia i respektu: konfrontacja dwóch koncepcji teoretycznych. *Czasopismo Psychologiczne*, 12, 2, 139-154.
- Mikiewicz, A., Wojciszke, B., Baryła, W. (2014). *Status is legitimized on competence but delegitimized on moral dimension*. Maszynopis nie opublikowany.
- Pelham, B.W., Hetts, J.J. (2001). Underworked and overpaid: Elevated entitlement in men's self-pay. *Journal of Experimental Social Psychology*, 37, 93-103.
- Tesser, A. (1988). Toward a self-evaluation maintenance model of social behavior. W: M.P. Zanna (red.), *Advances in experimental social psychology* (t. 21, s. 181-227). New York: Academic Press.
- Wojciszke, B. (2002). *Człowiek wśród ludzi. Zarys psychologii społecznej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Wojciszke (2004). Systematycznie Modyfikowane Autoreplikacje: logika programu badań empirycznych w psychologii. W: J. Brzeziński (red.), *Metodologia badań psychologicznych. Wybór tekstów* (s. 44-60). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wojciszke, B. (2007). Przekonania delegitymizujące porządek społeczny w Polsce. W: J.M. Brzeziński (red.), *Psychologia. Między teorią a praktyką* (s. 317-332). Poznań, Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Wojciszke, B. (2010). *Sprawczość i wspólnotowość*. Gdańsk: GWP.
- Wojciszke, B., Baryła, W. (2006). Perspektywa sprawcy i odbiorcy w spostrzeganiu siebie i innych. *Psychologia Społeczna*, 1, 9-32.
- Wojciszke, B., Dowhyłuk, M. (2006). Immorality of success: When legitimization does not work. *Polish Psychological Bulletin*, 37, 213-220.
- Wojciszke, B., Baryła, W., Downar, A. (2002). Preferencje mężczyzn i kobiet związane z wyborem partnera w świetle analiz ogłoszeń matrymonialnych. *Czasopismo Psychologiczne*, 8, 113-120.
- Wojciszke, B., Abele, A. E., Baryła, W. (2009). Two dimensions of interpersonal attitudes: Liking depends on communion, respect depends on agency. *European Journal of Social Psychology*, 39, 973-990.
- Wojciszke, B., Baryła, W., Różycka, J. (2009). Wiara w życie jako grę o sumie zerowej. W: U. Jakubowska, K. Skarżyńska (red.), *Między przeszłością a przyszłością. Szkice z psychologii politycznej* (s. 179-188). Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.